

Журба Світлана

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур
Криворізький державний педагогічний університет
(м. Кривий Ріг, Україна) zss69@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6090-7742

ПОГЛЯД КРІЗЬ ЧАС: СПОГАДИ ЯК ХУДОЖНЯ ФОРМА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПАМ'ЯТІ В РОМАНАХ «КРАЇНА ГІРКОЇ НІЖНОСТІ» ВОЛОДИМИРА ЛИСА Й «ОСТАННІ ІСТОРІЇ» ОЛЬГИ ТОКАРЧУК

У статті розглянуто романи найпопулярніших письменників України та Польщі – «Країна гіркої ніжності» Володимира Лиса й «Останні історії» Ольги Токарчук в контексті збереження родової й національної пам'яті, репрезентованої через форму спогадів. Деконструювання минулого в обох творах відбувається через спогади трьох жінок (бабусі – дочки – онуки). Накладаючись на події теперішнього, спогади розширюють часопросторовий континуум твору через ретроспекцію та проспекцію. Основну увагу зосереджено на кореляції індивідуальної та колективної пам'яті, репрезентованій у низці історій, викладених у романах. Під час аналізу використано студії з культурології, психології, соціології, філософії А. Ассмана, Я. Ассмана, П. Нора, Р. Тердімана та інших.

Вказано, що індивідуальна пам'ять людини як найважливіший вимір її буття в епіці розгорнута через родову пам'ять, що накладається на історичну пам'ять народу. Простір пам'яті у тексті означений різними формами збереження інформації й творить горизонт живого спогаду. У романах концепт пам'яті осмислюється на індивідуальному, соціальному, культурному, національному, історичному рівнях. Індивідуальна пам'ять жінок старшого покоління поєднана з історичною травмою вимушених переселенців і дітей «ворогів народу». Генетична пам'ять стає матрицею ідентичностей Даздраперми – Віталії – Олесі («Країна гіркої ніжності») та Параскеви – Іди – Маї («Останні історії»). Маркером цієї пам'яті у творах є українська мова та релігійність.

Український і польський твори зближують форма оповіді, теми пам'яті, повторюваності жіночої долі, самотності, материнського інстинкту, національної ідентичності. Три жіночі долі – це символічна проекція людини на тлі історичних подій ХХ століття в Польщі та Україні.

Ключові слова: Володимир Лис, Ольга Токарчук, спогади, індивідуальна пам'ять, колективна пам'ять, жіноча доля, ідентичність, історія.

Zhurba Svitlana. A look through time: memories as an artistic form of representation of memory in the novels "The Land of bitter tenderness" by Volodymyr Lys and "Recent stories" by Olga Tokarchuk.

The article examines the novels of the most popular writers of Ukraine and Poland — "The Land of Bitter Tenderness" by Volodymyr Lys and "Recent Stories" by Olga Tokarchuk in the context of preserving ancestral and national memory, represented through the form of memories. The deconstruction of the past in both works takes place through the memories of three women (grandmothers — daughters — grandchildren). Overlapping with the events of the present, memories expand the space-time continuum of the work through retrospection and prospecting. The focus is on the correlation of individual and collective memory, represented in a number of stories set out in the novels. During the analysis, studies in culturology, psychology, sociology, philosophy A. Assman, J. Assman, P. Nora, R. Terdiman and others were used.

It is stated that the individual memory of a person as the most important dimension of his existence in the epic is developed through the ancestral memory, which is superimposed on the historical memory of the people. The space of memory in the text is marked by various forms of information storage and creates a horizon of living memory. In the novels the concept of memory is understood on an individual, social, cultural, national, and historical level. The individual memory of older women is combined with the historical trauma of IDPs and children of "enemies of the people". Genetic memory becomes the matrix of the identities of Dazdraperma — Vitaly — Olesya ("The Land of Bitter Tenderness") and Paraskeva — Ida — Maya ("Recent Stories"). The markers of this memory in the works are the Ukrainian language and religiosity.

Ukrainian and Polish works bring together the form of the story, the theme of memory, the recurrence of women's destiny, loneliness, maternal instinct, national identity. Three women's destinies are a symbolic projection of a man against the background of historical events of the 20th century in Poland and Ukraine.

Key words: Volodymyr Lys, Olga Tokarchuk, memories, individual memory, collective memory, women's destiny, identity, history.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна література переосмислює питання національно-культурної ідентичності, зумовленої встановленням політичних і культурних кордонів держав на мапі світу. Формування ідентичності детерміновано збереженням пам'яті індивіда, родини, спільноти, нації, що є потужним механізмом генерування свідомості, способом пізнання минулого. У сучасному світі акумулюється питання пам'яті, адже, щоб «не зникнути у майбутньому, досвід свідків тих подій має бути перенесеним до культурної пам'яті нащадків» [2, с. 24]. Спогад, розвиваючись «під знаком минулого», на думку культуролога А. Ассман, стає складовою формування ідентичності, відповідно, національна

ідентичність формується через історичну пам'ять, індивідуальна — утворюється біологічними спогадами [2, с. 26]. Вказуючи на паралелі між *«культурною пам'яттю, що охоплює епохи і спирається на нормативні тексти, і комунікативною пам'яттю, що передається у вигляді усних спогадів і охоплює, як правило, приблизно три покоління»* [2, с. 22], німецька дослідниця окреслює взаємовідносини між спогадами й особистою ідентичністю, історією, нацією.

Сучасні літературні наративи, об'єднані темою пам'яті та спогадів, відтворюють буття людини, переплітаючи особисте життя персонажів з історією країни. Взаємодія спогадів (звернення до минулого), ідентичності (політичні погляди), культурної спадкоємності (традиції) визначають основу колективної пам'яті й набувають актуального значення у творах української та зарубіжної літератур. Механізмом трансляції минулого й актуалізації в сучасності культурних кодів виступає пам'ять. Художньою формою репрезентації пам'яті в романах *«Країна гіркої ніжності»* Володимира Лиса й *«Останні історії»* Ольги Токарчук є деконструювання минулого через спогади трьох жінок для проявлення власної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам колективної та індивідуальної пам'яті присвятили дослідження провідні науковці в різних галузях (соціології, психології, культурології, філософії), такі, як: А. Ассман, Я. Ассман, А. Варбург, Дж. Верча, М. Гальбакс, В. Джеймс, Б. Міштал, П. Нора, Р. Тердіман та інші. А. Ассман у роботі *«Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті»* визначає чотири типи трансляції пам'яті: письмо, образ, тіло і місце [2]. Важливим питанням у *memory studies* є взаємозв'язок минулого й теперішнього, їх взаємовплив.

Поетика романів Володимира Лиса, жанрово-стильова та часопросторова організація *«волинської хроніки»*, реінтерпретація історії у творах про Волинь, фольклорна основа романів, рецепція прози письменника в сучасному українському літературознавчому дискурсі стала предметом досліджень В. Агеєвої, О. Башкирової, Т. Біленко, С. Бородіци, Н. Горбач, О. Забужко, Л. Голоти, О. Клименко, Л. Костецької, А. Кривопишиної, О. Кравчук, Я. Поліщука, М. Стасик, Роксоляни Свято, Т. Хом'як, Л. Якимчук та інших. Більшість літературознавців об'єктом досліджень обирають романи про долю чоловіка й жінки — *«Століття Якова»*, *«Соло для Соломії»*. Жанрово-стильові особливості й історичний аспект у романі *«Країна гіркої ніжності»* розглядаються в наукових працях у контексті творчості письменника. Жіночі образи роману аналізує у розвідці *«Три*

жіночі долі» Я. Поліщук [8]. Роман «Країна гіркої ніжності» в контексті пошуків індивідуальної та національної ідентичності, національної пам'яті, а також історії України ХХ століття досліджує А. Новацький [7].

У сучасних українських наукових студіях жанрово-стильову своєрідність прози, міфологічний часопростір романів, мотиви подорожі, мандрівки, дороги, проблему кризи ідентичності в епіці польської письменниці Ольги Токарчук досліджують Ю. Васейко, Л. Брега, К. Буцька, Т. Дзядевич, О. Калинюшко, Л. Лавринович, О. Мохначова, Н. Сняданко, О. Сливинський, А. Полторацька та інші. Закордонні літературознавці К. Величко (K. Wieliczko), А. Ларента (A. Larenta), Б. К. Сосін (B. K. Sosin), К. Уклея (K. Ukleja) звертають увагу на ідентичність та проблему індивідуальної пам'яті, міфічний простір у творах письменниці. Порівняльно-типологічний аналіз прозових творів Оксани Забужко й Ольги Токарчук з позицій психологізму, гендерного аспекту здійснює Л. Брега; питання ідентичності постмодерної людини: «фланер» у сучасному травелозі та романі-подорожі на прикладі «Одного разу вночі» Патріка Модіано, «Бігуни» Ольги Токарчук досліджує М. Шулгун. Творчість письменниці в контексті сучасних українсько-польських літературних зв'язків простежує І. Кропивко. Роман «Останні історії» в українському літературознавстві досліджується лише в контексті творчості Ольги Токарчук. Проблема національної ідентичності у творі окреслює в розвідці М. Крупка [5].

Особливості художнього хронотопу романів «Країна гіркої ніжності» Володимира Лиса, «Останні історії» Ольги Токарчук стали предметом наших досліджень. Аналіз літературознавчих студій підтверджує, що спогади як художня форма репрезентації пам'яті в текстовому просторі творів Володимира Лиса й Ольги Токарчук у порівняльному аспекті досліджується вперше.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю. «Країна гіркої ніжності» Володимира Лиса й «Останні історії» Ольги Токарчук — романи, у яких письменники через приватні долі людей, реконструкцію свідомості персонажів художньо осмислюють історичні реалії в Україні й Польщі у ХХ–ХХІ століттях. Індивідуальний стиль письменників визначається спробами відтворення минулого, засобом збереження пам'яті, досвідом фіксування історичного буття нації, пошуком персонажами власної самототожності. Саме ці аспекти ми простежимо в запропонованій розвідці, виокремивши форму спогаду в творах.

Мета й завдання дослідження. На матеріалі романів Володимира Лиса «Країна гіркої ніжності» й Ольги Токарчук «Останні історії» простежити репрезентацію внутрішнього світу персонажів, пам'яті через спогади задля розкриття історичних реалій, буття особистості, ідентичності крізь призму приватної історії.

Методологічні засади дослідження полягають у комплексному застосуванні історико-літературного, герменевтичного методів, що дозволило розкрити проблему індивідуальної, колективної пам'яті у творах Володимира Лиса й Ольги Токарчук, вказати на основну форму репрезентації пам'яті, розширення часопросторового континууму через спогади. Метод компаративного аналізу було використано у дослідженні взаємозв'язку, взаємовпливів на основі порівняльно-історичного підходу до зображення дійсності, образів персонажів. У роботі використано методiku аналізу, синтезу, добору та систематизації матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній літературі «повернення» до історичного минулого, фіксування історико-культурного буття нації, збереження пам'яті поколінь набуло актуального значення у зв'язку з питанням національної ідентичності. Художня інтерпретація історичного хронотопу суспільно-культурного процесу, екзистенційного досвіду стають кодами осмислення національної пам'яті в творах українських і зарубіжних письменників. Змістовим центром пам'яті виступає спогад як модель «подолання минулого». Спогад як художній прийом і субметажанрова форма характеризується проникненням у наративний простір за умови пригадування. Домінуючим у художніх творах виступають «не події або факти минулого, а погляд на них крізь призму отриманого згодом досвіду» [3, с. 38]. Український письменник, лауреат «Коронації слова» за роман «Століття Якова» (2010) Володимир Лис і Нобелівська лауреатка (2018) польська письменниця Ольга Токарчук у романах поєднують глобальну та місцеву перспективи, зосереджують увагу на ідентичності суспільства, акцентують на колективній пам'яті нації. Сучасна література України й Польщі закорінена в національний дискурс, внаслідок чого відбувається реінтерпретація історії, гра з історичними культурними шарами, конструюванням пам'яті: індивідуальної, родової, колективної.

Три життєві історії, три жіночі долі, три погляди на світ зображені в романах «Країна гіркої ніжності» Володимира Лиса й «Останні історії» Ольги Токарчук. Родинна сага на тлі історичних подій України та Польщі від 30-х років ХХ століття до початку ХХІ постає у взаємопереплетенні трьох голосів: бабусі — доньки — онуки. Історія

трьох поколінь родин: Даздраперми — Віталії — Олесі («Країна гіркої ніжності») та Параскеви — Іди — Маї («Останні історії») оприявлена через спогади. У своїх романах автори неодноразово звертаються до теми пам'яті, зображення людини на тлі історії, поєднують жанр історичного роману й сімейної хроніки. «Голосом» Якова Меха оприявлена приватна історія героя в романі Володимира Лиса «Століття Якова». «Каркасом» розвитку сюжету в аналізованих романах стало відтворення подій минулого через спогади представниць старшого, середнього та молодшого поколінь. Накладаючись на події теперішнього, спогади розширюють часопросторовий континуум твору через ретроспекцію та проспекцію. А. Ассман вважає, що «за допомогою свідомості минулі епізоди життя можуть бути узгоджені та інтегровані в самості» [2, с. 107]. Засвоєння минулих досвідів і майбутніх можливостей є джерелом спогадів, саморефлексій. Інтеграційна сила часу, репродукція минулого, повторне генерування почуттів, пригадування, емоції, складають конструктивний матеріал спогадів як форми репрезентації пам'яті. Феномен пам'яті через відтворення подій минулого у свідомості персонажів романів українського митця та польської письменниці постає від згадки окремих епізодів до розгорнутих картин. У наративній канві художніх текстів пам'ять є одним із механізмів відображення свідомості персонажа.

У творі українського письменника форма «потoku свідомості» стала вираженням спогадів Даздраперми, Віталії, Олесі, що «припливають непрошеним гостем» [6, с. 78]. Згадуючи події минулого, кожна з жінок переживає їх знову, оскільки чуттєвий рівень сприйняття є основою свідомості. «Миңуле, неначе вода, пролита на підлогу крізь щілину, щілину пам'яті й усього того, що було її (Даздраперми — С. Ж.) долею. Пам'ять просочувалася крізь її шкіру, ставала нею самою» [6, с. 301]. Укладаючи три жіночі історії в одну розповідь, автор через найяскравіші та найважливіші моменти складає пазл пам'яті кожної. Композиційно роман «Останні історії» складається з трьох частин — «Чистий край», «Парка», «Фокусник» — у кожній з яких розповідається від імені та про одну з героїнь: Параскеву, Іду, Маю. Духовне життя жінок розвивається за власними законами, особисте взаємопереплітається із суспільним, теперішнє з майбутнім.

Простір пам'яті в тексті означений індивідуальною та колективною формами збереження інформації і творить горизонт живого спогаду. У «Країні гіркої ніжності» й «Останніх історіях» концепт пам'яті осмислюється на індивідуальному, соціальному, культурному, національному, історичному рівнях. Соціальний рівень пам'яті —

художнє осмислення минулого, реінтерпретація історії — передано через викриття правдивих фактів і подій тоталітарної системи. Культурний рівень пам'яті детермінований колективним досвідом минулого, чинниками національних традицій. Історія допомагає зрозуміти минуле, формує колективну та національну ідентичність, конструює колективні спогади, увиразнює культурний спадок [11]. Комунікативна пам'ять найбільше продукована в розкритті травматичного досвіду — наслідків нещасних випадків, сильного психоемоційного шоку. Особистий травматичний досвід представників старшого покоління родин — Даздраперми Снігурець та Параскеви — заснований на аналізі руйнівного впливу минулого й визначає індивідуальну пам'ять. Страждання та поневіряння Даздраперми Снігурець починаються після арешту батьків у 30-х роках ХХ століття — добу сталінських репресій. Трагічні історичні обставини, що наклали відбиток на життя, визначили її долю. Спогади Дази про дитинство в будинку для дітей «ворогів народу», порятунок і виживання під час Другої світової, зміна прізвища на Любов Лук'янченко, робота медсестрою на Волині в кінці 40-х років ХХ століття, переїзд у Київ і повернення власного імені складають сюжетну лінію життя героїні. Травматичний досвід у романі змодельований через страх за розправу родини в часи сталінського тоталітарного режиму. Батько, заступник наркома харчової промисловості Роман Снігурець, передчуваючи арешт, хоче накласти на себе руки. Значну увагу у творі автор приділяє згадці Дази про щасливе життя родини до арешту та «найгіркіший спогад» [6, с. 139] — перебування в дитячому будинку для дітей «ворогів народу». Умови проживання в таких інтернатах були жахливими, проте найважче було дівчинці при звичаїтися до атмосфери, де панували доноси, знущання вихователів і дітей одних над одними. Почуваючись зрадженою батьками та не знаючи про їх долю, Даза під впливом колективу зрікається рідних, навіть змінює прізвище на Рубцова. Страждання дівчинки починаються із власної «зради» мами: на очах у виховательки вона порвала лист від найріднішої людини, ніби зрікаючись її, намагаючись цим довести відданість ідеям партії, Сталіна, радянської держави.

Згадуючи минуле, Даза прагне відновити власну цілісність, яку втратила з арештом батьків, зміною імені, а пізніше — розлукою з дочкою. Пам'ять героїні розсуває межі часу, поєднуючи минуле з теперішнім, Київ з містечком на Полтавщині, селом на Волині, Луцьком: «Згадка про Полісся вернула до недавніх споминів. До згадок, що росли, наче отава на скошеному лузі» [6, с. 262]. Репрезентуючи епоху в

долях персонажів, автор широко представляє Україну, розфокусовуючи улюблену Волинь, виходячи за межі цього локусу. Зображення території польсько-українського пограниччя дозволяє Ользі Токарчук розширити погляд на світ. Французький історик П. Нора у праці «Теперішнє, нація, пам'ять» вказував, що колективна пам'ять кристалізується у місцях пам'яті («les lieux de mémoire»), які наділені функцією творення ідентичності [8]. Такими місцями пам'яті є Луцьк і село на Волині для Даздраперми Снігурець, українське село для Параскеви. Пам'ять жінок, їх роздуми, переживання проєктуються на реалії об'єктивного світу, означені топонімами України та Польщі. А. Ассман говорить про так звану реанімацію, коли місце оживлює спогад, а спогад — місце [2].

Розділ «Парка» у романі Ольги Токарчук — це історії Параскеви про минуле, які хаотично виринають у свідомості героїні: *«Купка спогадів. Навіть не знаю, що це означає: за порядком — за датами чи як? Не пам'ятаю дат. Зрештою, що це за порядок — дати. Життя укладається в голові радше за кольорами і дрібницями, які мучать»* [10, с. 72]. Залишена в будинку в горах під час снігової завії, жінка декілька днів перебуває поряд з трупом чоловіка, кличе на допомогу, пишучи на снігу слова. Спогади про чоловіка наповнені тривожними нотками. Петро любив порядок, завжди позначав у календарі певні події, робив записи (заховані календарі знаходить у шухлядах жінка після смерті чоловіка). Незважаючи на те, що Параскева не кохала Петра та зраджувала його, усе ж майбутнє без нього *«непомітно зникає, вивітряється, тоне»* [10, с. 76]. Пам'ять про Україну, померлу дочку Ляльку, коханця, про покинуту рідну домівку, вимушене переселення в чужу для неї країну, поєднує картини *«у нескінченні ланцюжки окремими деталями, асоціаціями, аналогіями»* [10, с. 19]. Використовуючи прийом ретроспекції, авторка вплітає історію жінки в історію країни, проглядаючи минуле крізь призму сьогодення.

Відправною точкою спогадів у романах Володимира Лиса й Ольги Токарчук стає зображення «на порозі смерті» представниць середнього покоління родин — Віталії й Іди. У «Країні гіркої ніжності» онкохвороба Віталії є поворотним пунктом для трьох жінок, переосмисленням ними власного життя, воз'єднанням родини. Бабуся, приїхавши на Волинь підтримати й допомогти дочці, бере на себе відповідальність за подальшу долю онучки. Історія кожної помережана спогадами про радісні й трагічні сторінки життя. Автор через сповідь Віталії Косик і Даздраперми Снігурець привідкриває завісу особистої таємниці кожної. Таємницею Віти «був Едик. Едик-Емір. Едик-Емір, великий

звір» [6, с. 42], кримінальний злочинець, у якого ще зі школи закохалася дівчина, заради нього поїхала працювати медсестрою в колонію на Волинь. Таємницею Даздраперми було «народження» Віталії: жінка рятує дівчинку після знищення нкаведистами повстанської криївки, а потім всиновлює дитину вояка на псевдо Карий (справжнє ім'я Матвій Білітюк, учасник УПА).

Кожна з жінок у романах здійснює мандрівку, подорож до своєї душі, намагання збагнути своє призначення та свою роль матері. Відчуженість матері й дочки в українському й польському творах стає причиною втрати комунікативних зв'язків. Жінки в романі Володимира Лиса прагнуть реалізувати свою материнську любов до чужої дитини, нести відповідальність за долю немовляти. Свої почуття материнства Даза та Віталія реалізують, виховуючи доньку у любові, забезпечуючи їх майбутнє. Дочка згадує, що мати завжди піклувалася про її благополуччя. Але правильна прониклива мама Даза *«була глухою і сліпою»* [6, с. 45] до почуттів Віталії, і дівчинка віддалилася, берегла таємницю, до якої *«перекрила доступ мамі, її найріднішій людині, найріднішій мамі. Але хіба мама могла бути не рідною? Чи такою її робила Віта? Сама Віта! Та Віта, котрій мама вірила, яка була частиною мамі»* [6, с. 41]. У пошуках кохання *«вона долає три життєві смуги, позначені власними ілюзіями та помилками. Початково її веде з рідного дому звичайний підлітковий бунт – проти авторитету матері та суспільних норм поведінки»* [9]. Прикметно, що жінки бережуть секрет усиновлення. Віталія ніколи не підозрювала про те, що вона нерідна для Дазы, як і не відкривала таємниці народження дочки. Духовний зв'язок між Віталією й Олесею був дуже тісним: *«Вона (Олеся – С. Ж.) прожила з мамою майже п'ятнадцять років. Вона добре знала маму – як саму себе. Майже як саму себе. Мама була частиною її “я”, як Олеся була частиною мамі»* [6, с. 28]. Приїзд бабусі відкривав правду про «сирітство» Віталії, життя й доля якої виявилися несправжніми, а *«справжні життя й долю мама навіщоє приховала. Добра, лагідна мама, котра вчила, як жити, як бути чесною у ставленні до себе, до інших, до життя в цілому, раптом виявилася брехухою»* [6, с. 29–30]. Олеся боляче сприймає таку «правду», але хвороба матері зближує три покоління жінок, хоча дівчина розуміє, що *«двоє найрідніших її людей не стали ближчими одна одній»* [6, с. 33].

Іда Мажец у романі Ольги Токарчук є небажаною дитиною для Параскеви («була дочкою Петра»), тому не відчуває близькості з матір'ю. У юності вона чинить своєрідний опір, покидаючи рідний

дім, але в дорослому віці повертається до нього. Дочка Іди — Мая «ні до чого на світі не хоче бути прив'язаною, вона психологічно відмежовується від досвіду попередніх поколінь і прагне позбутися залежності від інших» [5, с. 167]. Авторка не вказує причин розриву з матір'ю, акцентуючи на почуттях, емоціях жінки, які отримує, мандруючи по світу.

Жінки в романі Володимира Лиса по-своєму самотні, і ця «приреченість на самотину» (Я. Поліщук) закладена у дитинстві (вони всі сироти): Даза втрачає в ранньому віці батьків, а відповідно — опору, захист, любов і турботу; маму Віталії вбили нкаведисти, а батька арештували; Олесю покинула мати в пологовому будинку. Несучи карму матері-одиначки, вони не влаштовують особистого життя, проте вистояють, реалізують жіноче покликання збереження та примноження життя. Володимир Лис у романі, на думку Я. Поліщука, вказує на «фемінну сутність української нації», бо жінка несе в собі надзвичайну силу, більшу, ніж «звичайна жага до життя» [9]. Сильними і самотніми постають три жінки в «Останніх історіях» Ольги Токарчук: виходячи заміж, вони розлучаються з чоловіками, окрім Параскеви (жінка зраджує чоловіка). Чоловіки в романах постають або інфантильними особами, або пристосуванцями, або неблагополучними в суспільстві. Долі героїнь наповнені романтичними історіями, але трагічні по суті: кожна переживає ініціацію.

Індивідуальна пам'ять Параскеви в «Останніх історіях» поєднана з історичною травмою вимушених переселенців. Вирвані з рідної землі, вони розпорошилися по світу: «Дорогою губилися діти, світліни і документи, так що не вдасться вже відтворити генеалогічних дерев. Є заледве сіянци, маленькі куцики. Той зник, той не повернувся, той виїхав до Штатів, того хтось застрелив, коли він повертався з війни, теж під Ключборком чи Калішем; тих підпалили сусіди, і згоріли всі їхні папери, тому тепер не відомо, ким вони були. Тамтих вивезли, викинули, вигнали. А ті, котрі вижили, сидять тепер тихо, притиснуті до землі, пильні» [10, с. 78]. Розрив кровних зв'язків внаслідок політичного перерозподілу країни після Другої світової війни приводить до нівеляції генетичної пам'яті. Причинами такого роз'єднання Параскева бачить «завжди об'єктивні, зовнішні, політичні, переплетені одна з одною» та людей, яких «охоплює гарячка подорожі, хоч самі про це не знають» [10, с. 78].

Спогади найчастіше детерміновані модусами буття та виникають у момент межової екзистенційної ситуації. Трагічні історичні події, що наклали відбиток на життя Даздраперми та Параскеви, визначили

нещасливу долю кожної. Даза, як дочка «ворога народу», змушена спочатку змінити прізвище, щоб вижити, а потім відновити й дати його всиновленій дівчинці, рятуючи її від подібної долі. Параскева, вирвана з рідного ґрунту, важко приживається в чужому краї.

У романі «Країна гіркої ніжності» автор акцентує на осмисленні українців себе нацією. Історична пам'ять переведена через пам'ять поколінь, історичний спогад вказує на формування ідентичності власне національної. На думку А. Новацького, Даздраперма в романі *«стає берегинєю пам'яті, тому що лише так можна захистити ідентичність»* [7, с. 45]. Даза згадує про роботу на Волині медсестрою та допомогу бійцям УПА, які відстоювали ідеї незалежності України. Письменник говорить про репресії тих, хто підтримував чи допомагав *«повстанцям, або, як тут казали, бульбашам, українській партизанці. Кілька хлопців з Лучинців досі знаходилися в лісі, до десятка сімей з невеликого села вивезені до Сибіру»* [6, с. 296]. Боротьба повстанців з енкаведистами була нерівною, але вони не здавалися. Арештовані, але нескорені як Матвій Білітюк, вони відбули покарання в таборах ГУЛАГу та вірили у здобуття Україною незалежності. Під час Помаранчевої революції на Майдані в Києві Олеся підтримує учасників протесту, відчуваючи себе частиною тих, хто відстоює ідеї демократії. Історичний спогад і формування нації перебувають у тісному взаємозв'язку.

Мая в романі Ольги Токарчук не ідентифікує себе полькою, цілеспрямовано забуває батьківщину, мову, навіть спілкується англійською мовою й цілком комфортно почувається у світовій мішанині народів: австралійці, голландці, китайці, угорці... Такий стиль життя є типовим для молодих людей ХХІ століття. Історія Маї *«пов'язана з пошуками власного “я” і з процесом здобування внутрішньої свободи»* [5, с. 167]. На думку М. Крупки, космополітизм жінки — *«це травматичний спадок від бабусі, яку вона бачила двічі в житті, і дідуся, від якого передалася специфіка письма — кожне речення починати з тире»* [5, с. 168]. Інтегрування у чужий простір призводить до відкидання та забування свого національного, стає причиною розмивання контурів ідентичності.

Одним із маркерів ідентичності є релігійність. Т. Дзядевич зазначає, що письменниця *«вважає релігійність однією із характерних ознак свого письма. Навіть якщо ця релігійність не є інституційною»* [4]. Цей тип пам'яті детермінований релігійними традиціями (православ'я та католицизму) родини Параскеви й Петра в романі Ольги Токарчук. Зважаючи на те, що православна християнка поєднує свою долю з

католиком, в сім'ї дотримуються релігійних обрядів обох конфесій: «Зі святами було в нас завжди однаково. Спочатку святкували одні, потім другі. Двічі я готувала кутю. Двічі пекла маківника і сирника. Раз клала сіно під обрус, раз кидала на підлогу. Я йшла з Петром на його різдвяну службу і приєднувалася до його співу. Спочатку я не знала слів католицьких колядок, але мелодія часто була така сама. Я видобувала зі себе свій другий голос. У співі це власне найприємніше — співати тільки з іншими, ніколи самому, чути, як голоси сплітаються, торкаються один до одного, раз жорстко, раз гладко, наближаються і віддаляються. У Петровому костелі не було такого співу, не було втіхи. Кожен співав сам до себе, навіть ті, з костельного хору, співали самі, тільки одночасно. Його костел був впорядкованіший, добротний, витончений, як вшукана мережка на білому обрусі — ніби є вшиття, але його не видно, треба добре придивитися, щоб побачити візерунок» [10, с. 82]

Костел для Параскеви чужий, а відвідування церкви приносить умиротворення: «У церкві я співала уже цілим тілом. Там були всі, кого я знала, жодного чужого обличчя» [10, с. 83]. Тут її захищає свята Параскева П'ятниця, ікона якої «завжди зворушувала до сліз», адже «існує ще хтось із таким самим іменем, а до того ще й не є людиною, а самою святістю у кармінових шатах, тому мені здавалося, що і я можу бути добра й лагідна; що може в мені поселиться радісна таємниця і вкаже на мене з неба великий палець: це Парка, Параскева, посудина, в яку вливається моя ласка, посудина, на дні якої лежить прекрасна перлина, і тієї перлини не торкнеться жоден бруд, жодна порохинка, бо Парка — гарна і чиста. Я маю на небесах чудову кармінову старшу одвічну сестру. Ми пов'язані одна з одною назавжди, сидимо на одній гойдалці, з якої дивимося на світ» [10, с. 83]. Живучи у польському містечку, Параскева приймає правила католиків: ходить в костел, але вважає, що зрадила вірі предків, «проміняла свою прекрасну Параскеву П'ятницю», «величезний простір ікони на клаустрофобічну карусель потвор», святих, які були «гостями Ісуса», а не помічниками [10, с. 106]. Даздраперма («Країна гіркої ніжності») як дочка комуніста, виховувалася відповідно до радянського нарративу. Пам'ять радянського минулого у творі означена періодично повторюваними діями: піонерськими, комсомольськими та партійними зборами, участю трудящих у «першотравневих і жовтневих демонстраціях та маївках» [6, с. 297]. На думку В. Агеевої, «ритуальність і була одною з базових ознак радянської ідентичності. <...> Нову віру мусили весь час чимось підживлювати, бо реальний

досвід будівництва комуністичного раю давав мало підстав для оптимізму» [1, с. 191–192].

Володимир Лис й Ольга Токарчук звертаються до малих наративів, що характерно для літератури ХХІ століття. Письменники вибирають своїми героями пересічних особистостей. Проте у фокусі малого автори розкривають велике — історію епохи в людському житті, поєднуючи індивідуально-особистісне й загальносуспільне. Український письменник акцентує на волинській говірці, мові, ментальності, філософському погляді на світ. Ольга Токарчук вказує на відстороненість від життєвої суєти й органічну прив'язаність до природи й вірувань предків. Українське коріння, відсутність зв'язку між матір'ю та дочкою, поїздка на малу батьківщину аби повернути минуле, мандри, вказують на повторюваність жіночої долі в романах. Якщо Параскева є набожною людиною, Мая — космополіт, то для Іди немає ніяких сентиментів: *«Суть всіх релігій — не воскресіння, не спасіння, а спроба повернути час, зробити так, щоб він кусав власного хвоста і постійно повторював те, що вже колись говорив...»* [10, с. 28]. Параскева зберігає національні традиції, говорила з старшою дочкою рідною мовою, адже історична свідомість починається з усвідомлення мови. Українка за національністю, вона не може, та й не хоче спілкуватися польською, чим заслужила неповагу поляків. Під час переїзду жінка бере з собою речі, що нагадують про матір і рідну землю. Ці *«плетені фіранки і постільну білизну. Вишиті серветки і святі образки. Килим, каструлі, черевики, насіння квітів, все для церування, коробку з-під шоколадних цукерок зі світлинами, банку з гудзиками, дзеркало з туалетного столика, сам столик, шлюбну громницю, ялинкові прикраси. Дошку, щоб різати хліб...»* [10, с. 106] вважає символами дому, найдорожчими в житті. Після останньої поїздки в Україну жінка привозить із собою *«рештки минулого життя: мамин гуцульський конжушок, який зберегла Ольга, килими, великодні рушники, вишиті сорочки, глиняного баранчика»* [10, с. 102]. Сакральною для Параскеви є материна прядка, через отвір якої всі речі здавалися кращими, а світ радісним. Поїздка Параскеви в Україну продиктована прагненням не просто згадати мову, релігію, а відчутти атмосферу рідної землі, доторкнутися до родової пам'яті: *«Мама поверталася з цих подорожей бадьора і ніби молодша. Чи їй справді вдавалося повернути час? Чи це був східний шабаш, на якому викликали минуле, і чи це завдяки йому на маминому обличчі з'являлась підступна усмішка?»* [10, с. 21]. Важливим маркером генетичної пам'яті для Параскеви є українська мова та релігійність.

Три жіночі долі — це символічна проекція людини на тлі історичних подій ХХ століття в Польщі й Україні. Автори структурують романи як колаж за допомогою низки асоціацій. Володимир Лис й Ольга Токарчук у творах вказують на зцілення пам'яттю, що надає текстові нарративної прогресії та відкритості. Процес зцілення відбувається через спогади як пошук ідентичності, збереження культурної пам'яті.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Твори Володимира Лиса й Ольги Токарчук — вагомий внесок в історичне формування української та польської нації. Спогади в романах «Країна гіркої ніжності» й «Останні історії» є формою репрезентації індивідуальної, історичної, національної пам'яті; визначають сутність політичної мотивації та національної ідентичності. Звернення до генетичної пам'яті, осмислення жінками життя через спогади, відносини матері й дочки, повторюваність жіночої долі зближує твори письменників. Старша генерація (Даздраперма й Параскева) через згадки про минуле демонструють досвід свого покоління: періоди складних політичних змін в Україні та Польщі у ХХ століття. На світогляд Олесі й Маї відчутний вплив сучасного глобалізованого світу. Письменники, звертаючись до історії трьох поколінь, акцентують на індивідуальній, колективній пам'яті, що полягає у збереженні культурних традицій у межах одного роду, передачі досвіду наступним поколінням. Жіноча історія кожного роду творить сагу національної традиції. Конструювання нарративів пам'яті в художніх текстах дозволяє авторам вибудувати зв'язки між минулим, теперішнім, майбутнім, окреслити історію, визначити місце індивідуальної та колективної пам'яті, вказати на національну ідентичність.

Проза Володимира Лиса й Ольги Токарчук залишається предметом подальшої дослідницької роботи і відкриває перспективи для ґрунтовного вивчення інтертекстуальних зв'язків у творах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеева В. Пам'ять, спогад та ідентичність: досвід сучасної української літератури. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10853> (дата звернення: 26.04.2021).
2. Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : «Ніка-Центр», 2012. 440 с.

3. Гребенюк Т. Специфіка художнього нарративу в субметажанрі спогаду. *Художні феномени в історії та сучасності («Пам'ять та ідентичність»)*: тези доповідей VI Міжнародної наукової конференції. Харків : ФОП Бровін О. В., 2020. С. 37–38.
4. Дзядевич Т. Творчість Ольги Токарчук: Кілька крапок над «і» (Ч. II). URL: <http://litakcent.com/2009/10/01/tvorchist-olhy-to-karchuk-kilka-krapok-nad-i-chastyna-ii/> (дата звернення: 18.04.2021).
5. Крупка М. Досвід втрати Батьківщини у художньому освоєнні сучасної польської літератури (на прикладі роману Ольги Токарчук «Останні історії»). *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна*. 2010. Вип. 15. С. 162–169.
6. Лис В. Країна гіркої ніжності. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 368 с.
7. Новацький А. Роль пам'яті в будівництві національної ідентичності («Країна гіркої ніжності» Володимира Лиса). *Слово і Час*. 2020. № 1 (710). С. 40–50. doi: 10.33608/0236-1477.2020.01.40-50
8. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з франц. А. Рєпа. Київ : Кліо, 2014. 272 с.
9. Поліщук Я. Три жіночі долі. URL: <http://litakcent.com/2015/05/26/try-zhinochi-doli/> (дата звернення: 18.04.2021).
10. Токарчук О. Останні історії / пер. з пол. Я. Сенчишин. Львів : Літопис, 2007. 222 с.
11. Terdiman R. Historicizing Memory, Present Past: Modernity and the Memory Crisis. Ithaca. NY : Cornell University Press, 1993. S. 3–32.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Aheieva V. Pamiat, spohad ta identychnist: dosvid suchasnoi ukrainsoi literatury [Memory, memory and identity: the experience of modern Ukrainian literature]. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10853> [in Ukrainian]
2. Assman A. (2012). Prostory spohadu. Formy transformatsii kulturnoi pamiati / per. z nim. K. Dmytrenko, L. Doronicheva, O. Yudin [Spaces of memory. Forms of transformation of cultural memory]. Kyiv: «Nika-Tsentr». [in Ukrainian]

3. Hrebeniuk T. (2020). Spetsyfika khudozhnoho naratyvu v submetazhanri spohadu [The specifics of the artistic narrative in the sub-metagenre of memory]. *Khudozhni fenomeny v istorii ta suchasnosti («Pamiat ta identychnist»): tezy dopovidei VI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Kharkiv: FOP Brovin O. V., S. 37–38. [in Ukrainian]
4. Dziadevych T. (2009). Tvorchist Olhy Tokarchuk: Kilka krapok nad «i» (Ch. II) [Olga Tokarczuk's work: Several points. (Part II)]. URL: <http://litakcent.com/2009/10/01/tvorchist-olhy-tokarchuk-kilka-krapok-nad-i-chastyna-ii/> [in Ukrainian]
5. Krupka M. (2010). Dosvid vtraty Batkivshchyny u khudozhnomu osvoinni suchasnoi polskoi literatury (na prykladi romanu Olhy Tokarchuk «Ostanni istorii») [The experience of losing the homeland in the artistic development of modern Polish literature (on the example of Olga Tokarchuk's novel "Recent Stories")]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiïa. Seriia: Filolohichna*, 15, S. 162–169. [in Ukrainian]
6. Lys V. (2015). Kraina hirkoi nizhnosti [Country of bitter tenderness]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 2015. 368 s.
7. Novatskyi A. (2020). Rol pamiaty v buduvanni natsionalnoi identychnosti («Kraina hirkoi nizhnosti» Volodymyra Lysa) [The role of memory in building a national identity ("The Land of Bitter Tenderness" by Volodymyr Lys)]. *Slovo i Chas*, 1 (710), S. 40–50. [in Ukrainian]
8. Nora P. (2014). Teperishnie, natsiia, pamiat / per. z frants. A. Riepa [The present, the nation, the memory]. Kyiv: Klio, 2014. 272 s. [in Ukrainian]
9. Polishchuk Ya. Try zhinochi doli [Three women's destinies]. URL: <http://litakcent.com/2015/05/26/try-zhinochi-doli/> [in Ukrainian]
10. Tokarchuk O. (2007). Ostanni istorii / per. z pol. Ya. Senchyshyn [Recent Stories]. Lviv: Litopys. 2007. 222 s. [in Ukrainian]
11. Terdiman R. (1993). *Historicizing Memory, Present Past: Modernity and the Memory Crisis*. Ithaca, NY: Cornell University Press, S. 3–32.